روښاني ليکني

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزانې پښتو ادبي ټولنه خوږيشکي (نوبهار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آرزاني پښتو ادبي ټولنې خویشکی د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

آرزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني لیکنې

دلیکوال نوم: حبیب الله رفیع

دکاتب نوم: سید محی الدین هاشمي

دخپرېدو کال: ۱۹۸۷ع

دپریس نوم: جدون پریس پښور

دچاپ شمېر:

بیه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزاني خوښکي د ادبي میراث پالونکي

ګران

عبدالله جان عابد خوښکي

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	۱
[۱] د روښانی لیکنو موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنو ارځښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښانی لیکنو نایابي او کمیابي	۸
[٤] د روښانی لیکنو پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیرالبیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان یو نوموړی تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوک	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر لیک	مخ

۱۰- د روښان شعرونه	۲۶
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبی	۲۹
(۹) - خیر البیان	۳۰
(۲) د روښان نور و له لیکني	۳۱
۱۳- رسالهٔ غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکني	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	٤۰
۱۸- څلور رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملا عمر	٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه	٤۵
(۳) علي محمد	٤۵
۲٤- د علي محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزا خان انصاری	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۲۵- دمیرزاخان انصاری دیوان	٤۷
(۵) دولت لوانی	٤۹
۲۶- ددولت دیوان	٤۹
(٦) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښانی	۵۳
۳۰- دواصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- دواصل الفنامې	۵٤
۳۲- دواصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- دخواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- دکریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- دکریمداد پارسی شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښانی	۵۸
۳٦- دقادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- داورکزی شعرونه	٦۰

افتتاحیه

د ارزانۍ پښتو ادبي ټولنې خویشکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائنسي علوم او فنون راځایوي، او دې لړ کې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

د ارزانۍ پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې دې لړ کې مونږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یوه ځلمي، زیارکښ، محقق، مایه ناز او قدرآور څېړنوال ښاغلي حبیب الله رفیع وردګ یوه رساله "روښاني لیکنې" کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړ کې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپره وو.

دې لړ کې ارزانۍ پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د دې پېرزوینې ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زمونږ سره د حوصله افزائي وکړي.

مونږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زمونږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او مخ په وړاندې د تلو هڅه به راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خویشکي

صدر

ارزانی پښتو ادبي ټولنه خویشکي ۲۳ اکتوبر ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې د بېرزړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او شور ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوېشکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتو خوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت -

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د زراثو ندي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، منلو او نورو ادبي هلوځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وي.

نه دوی ته په دې هم مبارکی ورکوم چې د «ارزانی خوېشکی» په ياد د يوې ښېړن غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمی) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «ښنايي ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام افتخار يې نما په غاړه ؤ، خپره شوه، زموږ تصميم درلود چې د سيمينار ټولې مقالې بيلې بيلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د امقالې د بيلو بيلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د نا وړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير د اسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خپرول خانګړې دار زانۍ خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه دارن اني خوښکۍ د سیمینار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تیار دیاره دروښاني لیکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو د یر آثار لا په لاس کې نه وو، ځکه مې اوس بیانوی منظر پرې وکړ او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پرې ډېر زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی زړه ډاډه کوم او په همدې ډاډ یې د زړ ولوستونکو مخې ته ږدم، د تېر وتنو بخښنه غواړم او د ارزانۍ خوښکي ادبي ټولنې ته یې د « برګ سبز تحفهٔ درویش » په بنا وړاندې کوم، هیله ده تاسو دزړو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح - رفیع

پیښور، کونتاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ ش/۱۹۸۶ ع/۲/۱۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

په دې کوچنۍ اثرکې موږ تاسې ته د روښانۍ ادبي مکتب-
هغه آثار په لنډ ډول درپېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل
شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکارې چې د زمان توندو بادونو د دې ادبي-
ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه
سیلیو سره وړي دي او پاتې هم د ورکې غېږې ته
سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو
درانه لوستونکی ور سره اشنا کوو.

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ځغ- لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکاريې په لاس کې و، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر ويښته نري مسائل څېړلي پخپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په ښکاره شو چې په هند کې د پښتنو لوديانو ټولواکي نه منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پايتخت ناست و پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و —

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کامګار» ته راغله (۱).

همدارنګه چې بايزيد روښان وليدل چې ګورګاني حاکمانو
پوره ورځ پښتنه مېرمن ونيوله او د دې ويښتان يې د ژرندې
له پله سره وتړل، چې ژرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره
چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بايزيد پښتني احساسات راوپارول
او د دې ظلم او تېري په مقابل کې يې له قيام ته بله لاره ونه ليده
نو همدا وچې لاس په کار شو او د ژوند تر پايه پورې يې په
مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانيانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه
وکړل، د دوی په ليکنو کې هم دا هدف تعقيب شوی چې په
پټو روښاني ليکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت
او وانه خوله او کله بيا د رمز او اشارې په ژبه ليدل
کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه ښکارېږي
چې په تيراه کې يې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه،
ماليه يې واخيسته او د روښانيانو پخپل نامه سکه
هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبياتو تاريخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنوال ځښت او خصوصيت

د روښاني ليکنوال ځښت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تېږې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوى له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دادي چې د په لاندې کې معلوماتو له مخې:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.
- ارزاني روښاني لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر بښود.
- دولت لواڼي روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانی شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پیل کړې.
- دوی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړی وټاکلې چې تول به یو ځو له په دې لار روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړی وڅښلې او وڅېړلې .

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر تاپې لګولې دی ، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: ادبي ستوري ، دلیکونکي تالیف ، ۱ - ۱۷ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي و، وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

« بایزید ډېر په عقل پوره و، د دنیا عقل یې ډېر و، — هوښیاري او خیرکي یې ډېره زده وه ... » (۲).

« دا تاریک یو حکمتي و، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړه (۳)

همدا راز دارزاني په باب وايي:

« ... وارزاني چون شاعر تیزفهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي مترو (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، د درویزه مخزن د ده د آثارو په

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارۀ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمي نسخه، په ۱۱۴۲ ه کال د عبدالغنی کاسي لیک، دیکوکي د کتابتون.

(٤): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړچې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) و علم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښاني شاعرانو د الفناموپه شان الفنامې وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغاتو) له پلوه هم ډېرزیات دی، ځکه ددوی په آثارو کې ډیرښتو ډېر داسې سوچه او په زړه پورې ویې (لغات) راغلې چې اوس له ژبې نه وتلې او هېره شوې دي، حتی که یوازې د روښاني آثار و له ویيو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښانې لیکونایاوې اوکمیابی

له تاریخي سندو څخه داهم ښکاري چې روښانیان ډېره لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان اوپوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلې اوحتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوې، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نښته او هم داسې نوې ډېرې لیکنې تراوسه ورکې دي او - یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښانې لیکنو کې د دروېزیانو له خوا ډېرې لګول شوې تورونه نه موندل کېدل نو یوازینۍ چاره یې داليد له چې دوی آثار محوه کړي اوله منځه یې یوسي ، پخپله د درویزه -

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) انکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ...» (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میا روښان نوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې دده له پاره تیار و چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، بلکه لښکریې معطل کې او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځېده څو چې کتاب نه و ور ته را رسېدلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصود المؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

«په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین و ځان اباسین ته وغورځاوه ...» (۳).

داو د روښاني لیکنو دنا یا و ته علت او داو د روښاني آثارو دپاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن ، قلمی نسخه . (۲) حالنامه ، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله ، پښتو اکېډیمی ، دوهم کال ، څلورمه ګڼه ، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه .
(۳) : حالنامه ، (روښانیان یا د مغلو تاریکیان ، عبدالاکبر خان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې لیکنو پېژندګلوي

په دې لیکنه د روښانې لیکنو پېژندګلوي ستر
څلور ټولګه لیکونو لاندې وړاندې کېږي :

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار .

(۲) : روښان ډوله لیکنې .

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې .

(٤) : روښاني ډوله لیکنې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان څرنګه چې د سیاست د ډګر ګړندی سړی وو، په ادب او عرفان کې یې هم روښانه ونډه تېره کړې وه او په خپل نافذ کاره څوندکې یې ډېرې لیکنې کړي چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي، ښې ښکاري ښيي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وي چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونې غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه څو ځله د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:

«این ملحد در باب طلب پیر رساله‌ها نوشت ...»[1].

---

[1] مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ....."(۱)

همدا راز دځینې نوروما خذونو له ښکنو نه هم ښکاري چې ده د ډېرې لیکنې کړي او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هڅې خواته استولې دي ، ده په څلورو ژبو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه ، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي ، هغه دادي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي دخپل دیوان په یوبیت کې وایلي دی :

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو ښن نه شه
ورته وښو کننده د یارلس حرفونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي ، سره له دې چې په ځانګړي ډول د روښان د لیک د ود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیر البیان (تفصیل یې وروسته راځي) د ورکې نسخې په تړلاسه کېدلو سره څرګنده شوه چې د دې نسخې د سرڅورلس مخونه د لیک د ود په باب دي ، چې ښایي همدا به دا رساله وي ، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري -

(۱) : مخزن، قلمي نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیارلسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

د خیر البیان د نسخې په ځینو څورلسو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې: «ا، ب، پ، ت، ټ، ج، ځ، څ، خ، د، د، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې د اوسني «ځ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني «ډ» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ږ (چې د اوسني ژې «ژ» غږ یې ورکاوه) س (سین ته یې د لاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کرښه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نښته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی» دي راغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د «څپګړ» په کمښت دوولس توري دي او که هغه مکرر ناپیژندل شوی «ګ» چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: خیرالبیان د عکسي چاپ لومړني مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

داسې ښکاري چې د خیرالبیان دوهم «ګ»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دولس په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: زنځیرګه د خوشال بابا، د لیکوونکي تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غونډو نو دا ډول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارنامې، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او هغه روښاني نسخه چې د ارواښاد دوست محمد برېښ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید :

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال کې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر باد شاه ته لیږلی وو، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ شوی وو (۱).

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼي د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ع کال کې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د مغولو تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړي اته مخونه نشته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه ترلاسه شي.

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونو کې یې خپلې ژوندپېښې په فارسي لیکلې او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژندګلوۍ نه وروسته پاچایانو ته درې لارښوونې لیکي، وروسته په لومړي باب کې د شریعت، په دوهم باب کې د طریقت، په درېیم باب کې د حقیقت، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبیبي د صراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوی چې خپل مقاصد په آیاتو، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثره یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم څېړي (۱).

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې د ارواښاد ډاکټر محمد شفیع خوږشکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدرآباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې ترلاسه شوه چې ځای پر ځای ترکیبو لاندې په فارسي ترجمې برسېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکټر میرولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه چاپ کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدي العزیز» په نوم خطاب ور ته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هـ ق کال د وهمې خور په څوارلسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

دا کتاب څلور یوویشت بابونه لري چې سرلیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکټر شفیع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) اوقناعت توبه، (۱۴) اوله، نه تر (۲۱) باب پوري اته مقامات دی (۱)

ددې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکې یې نستعلیق دی ، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤- فخر الطالبين :

فخر الطالبين د بايزيد روښان يو بل اثر دی چې د وخت پاچايانو او حاکمانو ته یې د خپل تبليغ او تلقين د نورو لیکنو اورسالو په لړ کې د خپل خليفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

ددې اثر یا د ونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده چې دا کتاب په کومه ژبه و (۳).

---

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۴۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه، ۴۹ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پر مهم او ډیر مشهور کتاب خیرالبیان دی او هم دا کتاب دی چې د اخوند درویزه په سترګو کې اغزی دی ، او پرې لیکلي یې وو :

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آن زمان ایشان را خلوت میفرموده و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې یې هم خوا نه سړېدی نو بیا لیکي :

« وایضًا این ... کتابی را تصنیف کرده ، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده .....» (۳) .

په دې یې هم د زړه تاو نه کمیږي او پسې لیکي :

..... و آنرا خیر البیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده ، فقیر آنرا شر البیان نامید -

---

(۱) ، (۲) : مخزن ، قلمي نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

واگر... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې دیو حل پیدا کېدو نه وړ وسته بېرته پېدا شوه دلوېدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې ومونده شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې دعکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استناخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلور سومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ زموږ لاسونو ته راورسېده، او دریم ځلی یې چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ ع کال کې ښاغلي قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه ترسره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نوری کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثرې او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېزه دومره زیاته وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاڼه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

---

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکیډمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیر البیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یوالها مي غیز بولي چې ورته وویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې یې به لوست سورة الرحمان» (۱). او په همدې توسن یې دکتاب ترپایه پورې د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلې ده او د «هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده» د «کلام» عبارت یې د «فبای الاء ربکما تکذبن» په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړې دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني اومذهبي دي او په ایتونو اوحدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له رو ښاني نظره چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویواو وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي، دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې یې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ دلیکنې سور (۷½) او اوږده (۱۳½) سانتي متره دي (۲).

---

(۱) خیرالبیان،

(۲) د دې کتاب دبشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: داستاد حبیبي دپښتو ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان دپښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې ـ یوازې څو مخونه څلورو ژبو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خو له نیکه مرغه په ۱۳۶۲ ش/ ۱۹۸۳ع کال د پښتو خوان محقق ښاغلی زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د ـ خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له پلوه هم دلوړې یادې شوې نسخې د رېچندۀ دهٔ.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هرمخ یې (۱۷) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې دهٔ. د دې نسخې په خپرېدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هیوادمل ترکار لاندې دهٔ، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶ـ حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا وروسته د ده دیوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې دهٔ.

---

(۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۹۰۰ ـ ۱۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې د ده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰ / ۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکیډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پېښو کلونه د برکم پکې ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پرله پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یوه خبره پرېږدي بلې ته ورځي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصیلات نه لري چې ده د خپل ژوند په وروستیو دوو نیمو کلونو کې له مغلیا سره کړي وو (٤).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکیانو په خپ ورکه خزانه، د هم تورک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکیډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفیع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانانو د نورو کړو تالیف:

دکابل دخطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تالیف ده او دا یوه مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳ هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړي ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو پکې لیکل شوي دي:

« قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکر الله فضیلة و ذکر الله فریضة لایذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میګویی؟ آن روز دروغ ګفتن بکار نیاید و به دروغ نګذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ ګویان لعنت ګفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ... » .

دا ښه هم لکه د روښان د ځینو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دی او د لیکوالۍ بڼه یې هم د ده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلي دا هم د خیرالبیان، صراط التوحید او مقصود المؤمنین سره سم دی او بل دلیل دادی چې دا رساله داسې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)، (۳)

د دی صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر دبایزید روښان یو بل ورک اثر گڼي چې د دوی په لاس را پیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ور سره اشنا کیږي، خو نوم یې تر اوسه نه دی ښکاره چې دا ده کومه رساله ده؟

۸ - مکتوبات:

ډاکټر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرګنده نه ده چې دا د ده د ښوونو لیکونو مجموعه ده.

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خود همدان په هغه مهر کې چې په همدي مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدي سړي په لاس تر خیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسی نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکو څخه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدیږي چې د ده مکتوبونه دې هم را ټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پر وتست استولی دی (۲) د اخبره لا سنه ټینګوي .

۹- واجید دی شلوک :

د خیرالبیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکی چې :

« واجید دی شلوک » د پنجابی یو منظوم کتاب دی چې «او نکارنا تهه»، ترتیب کړی ، د ځینو خلکو دا خیال دی چې د دې لیکو نکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دی چې د بایزید د جوګیانو سره هم څه تړون و ، خو په حالنامه

(۱) قاسمی ، عبد القدوس ، د خیرالبیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیرالبیان سریزه ، ۵۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه واجید وي چې شلوك یې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومېږي چې بایزید دعوای هند روایاتو کافی علم لرلی او د حالنامې د مرتب حئینې اشعار به یقینًا د هغه اش په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوك اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې د اش د « وجید اد شلوك » په نامه « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اش او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېرې (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې د ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي .

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کېدلو په باب د -

---

(۱) پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .

(۲) قاضي فضل غفران او گل افضل خان ، « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » ، پښتو اکېډیمي ، د پېښور یونیورسټي ، ۱۹۷۱ ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسي خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی، ولولو:

«میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی و، مگر پس له څو وختو چې یې وکتل دی هلته ژوندی دی او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو...»(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلورژبي خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

«و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان مینمود ....»(۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان ښه شعرونه هم ویلي دي، څو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر گڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: «(بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس» (۳) په دې باب چې بایزید روښان ښه شعرونه

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، د دوهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلې او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه پرېږدي .

همدارنګه د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې سکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو ښکاره کوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو . خو اوس د « فرحت المجتبیٰ » له تر لاسه کېدلو نه ښکاره شو چې بایزید شعرونه ویلي او که حالنامه چې وایي قصیده یې یې انشا کړې دي (۲) .

۱۱- سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او نورو سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا دا شپږ جوړ کړی سرودونه یاد کړي : ناسري - (دهناسري) ، پنځه پردې ، څلور پردې ، (دریم پرده) د جنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

---

(۱) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۶۸ مخ .

(۲) فرحت المجتبیٰ ورو وسته دریځ ندل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، دوکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «روښانيان» مؤلف د دوهم امير حسن ولقب ورکړی دی (۱) په هغه دې توګه مونږ هم د ده سره دونه ديوه ارزښتناک اثر په توګه يا د ولای او قيد ولای شو.

۱۲- فرحة المجتبىٰ:

دا د بايزيد روښان يو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هېوادمل په زيار راوهاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بريخ په کندهار کې د روښانيانو د مکتب يوه نيمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴ ع) کال پښتو ټولنې ته يې را [illegible] نيوه او د روښاني رسالې په نامه يې خپره کړه، بيا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هېوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پيدا کړه چې هلته ليکل شوې وه: «دا تصنيف د ميان روښان دی»، خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته يې د ډيلي په ملي موزيم کې د همدې کتاب يوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم يې «فرحة المجتبىٰ» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم ميان روښان تاليف کړی دی. اثر سرتر پايه د قصيدې په بڼه، د لنډيو په سجع: «... ينه»، ويل شوی او روښاني تصوف يې روښانه کړی دی (۲).

---

(۱) روښانيان، ۱۳۶ مخ.

(۲) خير البيان، د حبيب الله رفيع سريزه، د قاسم بنوي چاپ، ۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوږپان:

استاد حبيبي ليکي چې راورټي د خپل پښتو ګرامر په سريزه کې خيرالبيان د «خوږپان» په نامه ياد کړی دی(۱) خو سر الف کيرو د دې پټهانز په اردو ژباړه کې په واضح ټکو ليکل شوي چې د بايزيد ډېر مشهور آثار خيرالبيان او خوږپان دي(۲) اما په دې برخه کې يې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبيبي سره وغږېدم هغوی وويل چې په دې نامه که د بايزيد کوم اثر وي، نو ښايي چې دا «خوږپان» د «خوږې پاڼې» اوښتي شکل وي،

زما اټکل دا دی که پير روښان «خوږې پاڼې» لري نو دابه هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې ياد شو، نو ځکه ما «خوږپان» ته د بايزيد د آثارو د شمېرې ورننه کړه او د سواليې په نښه مې قيد کړ.

(۱): حبيبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، ۳۰۱ مخ

(۲): سر اولف کيرو، پټهان، د سيد محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکيډمي، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښانه دوله لیکني

تردې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکني او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کړل شوي دي ، اوس به نو هغه لیکني یادې کړو چې په تړلاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتې کې ګنډ لې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده ، د ا رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مؤلف نه دی ښودل شوی ، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالہ د ډول او مطالبو ادا د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړه عربي انشا او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

(۱) استاد حبیبي، د عکسی خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې پر ټول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګړندي وو او اکثرو یې لکه د ده غونډې پر دوو، درېو ـ او ان څلورو ژبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږېږو :

(۱) : «ارزانـــي»

د بایزید له ټکو ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښلې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱) او میا-
روښان د پښتو لیک دود رساله د ده په سپارښتنه لیکلې ده (۲)
خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدل کېږي چې هغه دې
له بایزید نه پرته بل چا لیکلي وي او خصوصاً دا چې خیرالبیان
بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم
ښکاري چې حالنامې قید کړی او د ده خپلو ملګروته د مړینې
په وخت ویلي وو چې ما هر څه په خیرالبیان کې لیکلي او زما
لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او
هم د رسم الخط د رسالې په باب دا خبره سمه نه ده ځکه
بایزید پخپله د دې توروتاکل خدايي الهام بولي (۴).

دارزاني لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې
حتیٰ مخالفینو هم سترګې نه شوې پرې پټولای چې ا-
خوند درویزه هم د ده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزاني په تمام سربند، زمند، خوښکی او د قصور
او سېدونکی و، د پلار نوم یې برهان و (۶) او د ده نور

---

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، د وهم ټوک، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکټر محمد شفیع مقاله.

(٤): وګورئ د خیرالبیان د سرخو رلس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب د ده پخپل دیوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیبان ملا علي او ملا عمر چې دوی هم د پېر روښان پېروان وو ده وروڼه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښيي دده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند دده د خپلې وینا له مخې تر یو زر او لسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی په حساب د دوست «دغوږی»

«غین» «زر» «دال» «یې» خلوږی په شپږ یا دحساب ده ووه دی (۳)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې د بر آثار لیکلي چې تر اوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوي او یا په آثارو کې یادې شوې دي:

۱/۱۴ - دارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښایي د اشتباه ښاغلی اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پېښه شوې وي: دی په خوېشکو کې عزیز * دوالد نوم یې برهان دی

خو دلته له عزیز نه په هیڅ ډول د امقصد نه راوځي، چې دا دې دده نوم وي، بلکه د شعر نه دوی معناوې اخیستی شو، یا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزیزي یا عزیزخیل دي او یا یې مطلب دادی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د ښېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لمخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د ملو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې،
(۱۴۰) پاڼې تخلوینې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر
مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې پهٔ ل بیتونه
شپږ نږه کېږي. استاد حبیبي دا نسخه د پېښور په بالاماڼۍ کې
د سید فضل صمدانی په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان
یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په
(۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلی رښتین دا نسخه دارزاني
په خپل قلم کښلې (۳)، خو د برټش موزیم په فهرست کې دا تکی
نښته، د دې دیوان دیوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون
کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پېښور د موزیم
په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پېښور د پښتو اکیډمۍ په کتابتون
او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم
دارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي
ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادداښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاګ، ۹۱ مخ، ۱۹۶۵ کال

(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمری ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو خطي نسخو فهرست

(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۲۹۱-۲۹۲ مخونه.

محمد نواز خټک دارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې یوه اوونۍ وړاندې د پېښور پښتو اکیډمۍ ته له خپلو بې شمېره نورو آثارو سره وربخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی پخپله هم دخپل دیوان په باب وایي:

دفقیر پښتو دیوان دی   دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په همدې بولله کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دیوان محتویات پخپله پخپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلی همېش خلیل په ورکه خزانه (۳)، او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې دارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلی او وایي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلي دی، خو د ده دیوان له ژورې کتنې څخه دا ښه څرګندیږي چې فقیر ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته او پردې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

دفقیر دیوان پښتو دی   د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): دارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)

پښتو تفسیر یې هم بللې ده:

دغه شعر دی لو ستلی پر خپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوي کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/۲ - دارزاني بې نومه مجموعه:

دارزاني پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰٦ مخ کې ختمېږي او په یوه رباعي کې وایي:

دا دیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی

چې د دین پښتو کلام دی د ی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه پیلېږي چې تر بېلو بېلو سرلیکو نو لاندې یې په پښتو کې له پسې څلورېزو مطالب نظم کړي دی. تر اوسه په پښتو کې لومړی شاعر دی چې په څلورېزو کې یې سره موښتي او اوبړ ده مطالب راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، میوه دار ونه (خیر رسول) د حسین منصور وصف، دژوند او-

---

(۱): د ارزاني دیوان (قلمی نسخه) ۸۷ مخ

(۲) " " " " " " "

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مېړه کېدلو بيان، نصيحت، إخلاص بيان، طمع، د پنځو بناوو مسلماني بيان، د شريعت بيان او له دې وروسته يې د روښاني تصوف اته پوړي ځېړلي، د الله تعالی پاک نوم يادول، د فلک د گردش بيان، د مرگ بيان «اونور دي. د امجموعه د ديوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې د ديوان ختم شوی شروع کېږي او بيا تر ۳۱۸ مخ پورې رسيدلی، خو بيا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نيمگړې ده، له دې نه سکاري چې دا د آنۍ دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب يې پکې ويلي، د ده د ديوان نه زياته او لويه وه.

۳/۱٦ - د حضرت رسول خوب:

د حضرت رسول خوب دارن اني بله ليکنه ده چې ديوی يې قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده(۱).

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانيو ويناوالو وينا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

(۱) وگورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، حبيب الله رفيع، د تاريخ او ادب ټولنې خپرونه، ٦٤ مخ.

(۲) دن ياتې پېژندگلوی لپاره وگورئ: کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرگولی) د پښتو يو نو مورکې مجموعې، د ليکوالکي مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزاني د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

دا کیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(واوره) ای د آدم زویه — ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري وویني — تا به بېل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نژاړې — چېل مقصود ولې نه غواړې
هوری ستا د عمر شپې — څوک ولاړې دي څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغني کاسي په جونګ کې د «فقیر سلیمان» په نامه (د الفاظو په لږ تغیر) راغلې ده (1) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو څخه یې څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ - د ارزاني نثر

د ارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ دیوان سره یو ځای وه او استاد حبیبي خوندي ترې کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغاني په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغني کاسي په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکوونکي په کتابتون کې خوندي ده. د نړیوالې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکوونکي تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یادونه ارواښاد استاد حبیبي ماته راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړی دیني مسایل او د اسلام پنځه بناوې بیان شوي دي ، بیا یې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته یې روح څېړلی لکه : روح جاري، روح مقیم ، روح امین روح قدسی او په دې پسې یې نور مسایل راوړي دي .

دا رنگ نثر د بایزید روښان په نسبت ډېر روان ، خوږ له وینګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده .

د دې نثر یوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

« تر و ذکر دې و رکه ـ د سړي اندامونه خدای کړي دي، د هر اندام بخره شته ، ستر ګې خدای کتو لره کړي دي ، او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده ، او پوزه خدای دم لره کړې یدا ، او غوږ خدای اورېدو لره کړیدی او پښې خدای یا نه لره کړیدي او زړه خدای یاد لره کړیدی چې هیڅ دم د خدای له یاده مه یې تش نښاسه او مه یې و باسه » .

۱۸/۵ - چهار رما (؟):

اخوند درویزه په تذکرة الابرار کې ددې یو کتاب د « چهار رما » په نامه هم یادوي(۱) چې استاد حبیبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخیستی (۲) خو پوهاند رښتین د پښتو ادب تاریخ ـ

(۱) : تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ .

(۲) : پښتانه شعرا ، لومړی ټوک ، ۲۴ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا نوم بې له کوم سنده « چار رساله - چار زبان » سنبو دلی (۱) ، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دا نوم د راورټي په حواله « چهار رساله » کښلی دی (۲) .

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وی ، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه یې « چهار رما » بللی دی .

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزانی عربي ، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي :

« ارزانی چون تیز فهم وفصیح زبان بود ، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغانی ، فارسی و هندی وعربی بیان کرده » (۳) .

ارزانی پخپله هم وایي :

دی ریخته په څلور ژبو دی بیان په ځوالوان دی (۴)

* * *

یا : هر غزل مې د دل تار دی پې او یدلی دا چو تار دی
په څلور ژبو او بدلی دارزانی افغان کفتار دی (۵)

---

(۱) : د پښتو ادب تاریخ ، ۳۷ مخ .

(۲) : د پښتو ادبیاتو تاریخ ، صدیق الله رښتین ، د ادبیاتو پوهنځۍ د څلورم ټولګی له پاره ، د پوهنتون ګستنري چاپ ، دارزانی برخه .

(۳) : تذکرة الابرار والاشرار ، ۱۴۹ مخ .

(۴) : دارزانی دیوان ، ۶۶ مخ .

(۵) : دارزانی په قلمی دیوان پورې نښتې مجموعه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي[1].

ښاغلی همېش ليکي:

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه پرته علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي»[2].

د اخوند درويزه او ميا روشان غوندې يې خلورو ژبو وياکړې خو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعارو يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - د ارزاني مګويات:

د روښانيانو په خبرو کې په رمز او اشاره دی او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو په رو خبره نشم کولای او له پراختیا نشم ويلای:

---

(۱) پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه باید هرچاته ونښي، ځکه چې یې دا دیوان ترتیبا وه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي:

دال - د دې دیوان خبرې   ګل د زړه دی مرغلرې
وا په ګو (ی) یې دي پیلې   ګل «مګوي شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت نبیې چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وې، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای!

ملاعمر (۲)

ملاعمر خو بښکي د ارزانۍ د ورور دی، دی هم د علم او قلم خښتن کمېل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او د دوستیوا خځو هم یاد کړی دی.

(۱): د ارزانی دیوان، قلمی نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چیرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د پلار ورور علي محمد په شعرونو به ددې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱). تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني «ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شاعرانو د مکتب ښکاري، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دا دی:

د کور غه تنګه خونه، نې در یخه شته نه یې ورونه
په کور کې د بدانو ښادي نشته لوږ د لوږ، عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني پلار ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې ـ

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سبو دلی دی.

۱/۲۴ - د علی محمد شعرونه:

ما ته د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد په -
نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبی ستوري کې مي
خوندي کړی او اټکل کیږي چې دا شعر هم دده دی (۱).
ځینې کسانو د حالنامی بشپړو ونکی علی محمد مخلص او دا
علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا ږ زاړی پلار دده د
خپل صراحت له مخې برهان نومیده نو ځکه د دی علی محمد
پلار هم برهان دی، سربیره پر دې چې د حالنامې د راغونډونکي
علی محمد پلار دده د خپل صراحت له مخې ابابکر کندهاري
دی نو ځکه دواړه علی محمده یو تن نه دی او د مخلص تخلص
هم باید د یوه له نامه سره مل کړ و، نه د دواړو.
د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد تر لاسه
شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علی محمد دی یو
خاص ډول جوړښت لری، تصوفی مطالب پکې راغښتل شوي
او د شعر جوړښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی
د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښیي چې دا
او د نورو شاعرانو دې ته ور ته شعرونه به چې په دې -

---

(۱) : وګوره: ادبی ستوري، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چونکه کې خوندي دي په خاص صوفيانه حلقوکې په يوه خاص وزن ويل کېدل (۱) او چې يو ځل بيا ته تر شا وګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - د ده له خوا د سلوك د سرود ايجاد ر ايا د ګډو نو بيا دا اټکل- هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سره د سره چې بايزيد روښان ورته جوړ کړي وو، ويل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې تر لاسه کوله (۲) او هم د دې چونکه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد دی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو.

(٤) ميرزا خان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانونکی شاعر دی.

۲۵/۱ - د ميرزا خان ديوان:

د ميرزا خان انصاري ديوان د دې برخې لري، د ده ديوان په لومړۍ برخه کې يوه او بله د الف نامه ده، بيا-

(۱): د دې صوفيانه حلقې په باب وګورئ: ادبي سنورې له ۱-۱۷ مخ پورې.

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان د ليکنو او آثارو برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوللي (قصيدې) او ورپسې بدلې (غزلې) را غلي دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ مخونه دي (۱).

د ميرزا خان انصاري د ديوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځينو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې يې په برټش موزيم کې خوندي دي، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، يوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، يوه يې په کوټه کې د سيال کاکړ په کتابتون کې او يوه نيمګړې نسخه يې د ليکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته. يوه نسخه يې چې د دوو نسخو له مخې ترتيب شوې ده پخوا په ۱۳۲۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د ديوان ميرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم يې يوه نيمګړې نسخه هېښخليل په پېښور کې خپره کړې ده او بيا يې ښاغلي بشير متين په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړې دی. د ده د ديوان څو څو بيتونه د روسي ختيځپوه دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظير ګلشن روه کې يې هم دوه ينا خو بيتونه را غلي دي (۳).

(۱) ددې نسخې د زياتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېرې د ۱۳۵۲ کال په ګلکيسون کې د ليکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کريستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، د ليکوال اثر، وروستۍ برخه.

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلک تشریح شوې دی او شعر و نه یې د ژبې له پلوه هم د ارزښت وړ دي.

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمايي کې به نړۍ بدلې وي.

۱/۲۶ - د دولت دیوان:

له دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، ټوټې، دوه ایزې (مثنوي) او د شعر نور ډولونه پکې خوندي دي، تر اوسه لومړنی شاعر دی چې په رکني عروض وسمې یې پالې کې. ویلي او موږ ته را پرې ایښي دي (۱)، د ده د دیوان یوه نسخه په برټش موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریرۍ کې، یوه یې په کابل او بله د غزني د البیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي د دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): د دې نسخو پته ما ته ګران ملګري ښاغلي زلمي هیوادمل له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نهه سوال - سیمینار په ویاړ زموږ لاسوته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانولو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو ګټور او د پښتو شعر خوندور اثر دی.

د ده دیوان پنځه او په دریو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دولت نومړي لیکنې تر اوسه نه دي پیژندل شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵-۶۶ مخونه.

۲۷/۱ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید روښان خپل حال لیکلی و (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب داوړنګ زیب په وخت کې ددهٔ یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوال ورته یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې مؤلف نوم علي محمد کندهاری دابابکر زوی دی (۱).

ځینو اخځونو دا سړی علي محمد د اړزانی ورور بللی دی، خو د اړزانی او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره نه باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همدا راز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم ګڼل کېږي نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګر مل و او کله چې روښانیانو اړزانی هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې د اړزانی ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲). د حالنامې په سریزه کې ـــ علي محمد په دې ډول لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا ښوولي چې اړزانی له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمدلله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاری
مرید و خادم خاندان بایزید انصاری قدس الله سره العزیز...»(۱)

د حالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راسېدلی او ښايي چې په سپېڅلو سرايي د روښانيانو په باب ډېرې نورې تاريکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علی محمد مخلص ديوان:

ميرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه يادونه کوي او شاعري يې ستايي. د ده د ديوان نسخې ډېرې کمیابې دي، يوه نسخه يې په برتانش موزيم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکارېږي چې د مخلص د ديوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده يو نيم غزل يې ترې راخيستی دی (۳).

۲۹/۳ رساله:

دا يوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې يوه خطي نسخه د بنګال ايشياټک سوسايټۍ په کتابتون ـ

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه گڼه.

(۲): وګورئ: د برتانيا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی :

و مخلص ته یې څرګند په هر آوان کـــه
مرګ، ژوندون، حشر، قیامت څو مقامات ســـته (۱)

واصل روښانــــي (۷)

واصل یو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په یوولسمه هجري پېړۍ کې یې ژوند کاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو دیوان :

د واصل د اشعارو بشپړ دیوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښاني شاعرانو د دیوانونو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دیوان درلود. د واصل یوازې یوه بولله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بیاض نه د استاد ـــ

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.

(۲) وګورئ: د واصل روښاني د څو شعرونو سریزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال خټک وصیت نامه د روسیې سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او هغه د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلی حبیب الله د ملا د هند په رضا لایبریرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هق کال ملا عطاء الله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۳۱/۲ - د واصل الفنامې:

د واصل دري الفنامې چې له الف نه تر یا یوه یوه د مربع په بڼه ویلې شوې دي او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفاني تفسیر لري د عبدالغني کاسي په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هش کال د کابل مجلې خپرې کړي دي.

۳۲/۳ - د واصل دري شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا

ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ورته کښلي دي: «د دا دیوه هندي شاعر

---

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وکورو چې روښانيانو په خپلو ليکنو کې کومې ښځې نه دي ياد کړي، هغه چې ښايي واصل به د دې شعرونه هم ويلي وي، خو بيا هم ځکه چې نسخه يې نه ده تر لاسه شوې نو پرې بشپړ حکم نه شو کولای.

(۸) خواجه محمّد روښاني

خواجه محمّد يو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې يې يادونه شوې ده.

۳۳/۱ - د خواجه محمّد شعرونه:

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خليفه خواجه محمّد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط ليکلي خو بيا هم لوستل کېدای شي، ځکه يې کندهاري ده او د شعرونو بحر يې لنډ دی(۲).

ما ته يو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښاغلي ښايسته خان نومي کمبلي دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه پارسي غزل دی او دا شعرونه د وه دوله وو، يو دول يې لنډ بحر کې په پوښتن ص

(۱) : وګورئ : د هغه دې شعرونو سريزه، ۱۶ مخ.

(۲) : روښانيان يا د مغلو تاريکيان، ۱۱۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ليکل شوي وو، چې د واړو ډولو بيلې-بيلې بڼې د ولولې
او ديوه شاعر نه ښکاره کيدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له
ديوان سره مخامخ کړل نو ډول هلته ومونډل شول. اوس چې دا
موضوع راښکاره کيږي نو فکر کوم چې دا خاص ډول
شعرونه دي چې په لنډ بحر کې ويل شوي دي. همدې خواجه محمد
وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په ديوان
ورګډ شوي دي او يا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ پخپله
د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښايي چې دی به د
بايزيد پير د کورنۍ مريد و، دا خبره په دې هم
پياوړې کيږي چې بنګښ د بايزيد روښان مخلصانو او
خصوصاً ده دا يو بيت خو دا اټکل لا پسې پياوړی کوي:

پير روښان د ميان علي د ميان پنجو شه

هسې پوره ته پسې تللی دا زغمير دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه دانګ زيب په خوښ کې لا ژوندي وو.

(۹) کريمداد

کريمداد د روښاني کورنۍ يا روښاني لارې يو تکړه غړی دی
چې د ديوان تر لاسه کيدو يې له نوموړي نه راوي يوست، فکر
کيده چې دی به د جلال الدين زوی کريمداد (چې د بايزيد روښان
لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې يې د «بنګښ» تکې دي-

(۱) د خواجه محمد بنګښ ديوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ما څخه ورانه شوې ده (۱).

۱/۳۴- د کریمداد پښتو شعرونه:

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پښتو پښتو اکیډیمۍ نقل اخستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نوښ پوره په سپیلي او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه یې ورکه شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانونه «..» په ردیفو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- د کریمداد پارسي وینا:

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم

(۱): د کریمداد دیوان سریزه.

(۲): دا دیوان د پښتو اکیډیمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې دده په تړاو ندا او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم تقله نه وي ترلاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنگښي بللی خوشحال نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلي خيال بخاري.

دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره موښتې راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او مونږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کيدو او په پښتو ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کيدلو دادب په نړۍ وپيژانده، دی هم د روښان د کورنۍ غړی او د ده کودی و (۱).

۱/۳۶ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد نقله وينا لا تر اوسه نه ده ترلاسه شوې، يوازې -

---

(۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵/۳۹۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو ګلس پاڼې کې یې په یوه خزانه کې راغلي دي ، شعر یې خوږ،
روان او د روښانیانو لارې روښانوونکی دی او هم دده په شعر
کې د میني سوې تراڼې راغلي او پر روښانی ادب یې عشقي وینا
هم وړ زیاته کړې ده (۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانیانو یو متأخر شاعر دی چې
د دولسمې پېړۍ په دوهمه نیمایۍ کې یې ژوند کاوه ، دده
وینا لومړی ځل د خیبر ادب او بیا وروسته د خزانې خوندي کړې ده .
اورکزی یې نوم نه ښکاري ، بریښي چې دی به په قام اورکزی
و ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه و ، په کوټه کې د
ښاغلی سیال کاکړ په کور یې کتابتون کې د قابل اورکزی
په نامه یو دیوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې یې
ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره یې د ژوند
وخت یو دی نو کیدای شي چې قابل اورکزی هم د روښاني ـ

---

(۱) د ده دوینا او دده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ : خیبر ادب ، مراد
شینواری ، ۱۹۵۸ ع کال ، له ۳۶ تر ۴۲ مخ پورې ، وروسته خزانه لومړی ټوک
۱۹۶۰ ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴ - ۳۹۵ - ۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلی سیال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خو بیا هم داخبره هله سپینیدی شي چې د قابل
اورکزي دیوان ولوستل شي .

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند ښکاري ، خوا ن ، عشقي شعرونه
لري ، خو موږ ته یې د کوتو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي ، زمونږ
د روښانه لارې تګ په لا روی او د روښان پیر کلک علاقمند
دی ، وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
دعقبی د معاش فکر ، هم دده په رهبری کړم

(۱۲) شیخ آدم روښاني

آدم د پښتو لرغوني دیوان لرونکی شاعر دی چې په یو ولسمه
هجري پېړۍ کې یې ژوندکړی او د اشنغر په شاوخوا کې
استېدلی دی ، داو رنګ زیب د واکمنۍ په وخت کې یې ژوندکاوه
او خواږه شعرونه یې ویلي دي .

۱/۳۸ - د آدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې نیمګړتیاوې
او لوېدنې لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې -

(c) ketabton.com: The Digital Library

وینایې دوه نیمو زرو بیتونو ته رسېږي او وایي:

د دو بين قلا بـه کـهم پـيکي درېـي وهـي
بركت مي پـه اوان کي د كامل شستـه (۱)

(۱۴) میرخان روښاني

میرخان هم یو لرغونی روښاني شاعر دی چې میرزا-خان د روښاني شاعرانو په ډله کې یاد کړی دی او د دولت په دیوان کې یې یوه اوږده قصیده ځای نیولې ده.

۱/۳۹ - د میرخان دیوان:

د میرخان د دیوان یوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني میرزایف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره له شوې نه ده (۲).

---

(۱) ادبي ستوري، دلیکوال اثر، دوهم ټوک، ۱-۲۴ مخونه.

(۲) هند اپورتنی اثر ۲۵- ۲۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني ډوله ليکنې

روښانيانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوه کولای، اخوند درویزه څان مجبور ګڼه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر ولیکي او زامنو او ملګرو خولې پخپلو لیکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ایښې چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل ګڼه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د دوی د کړیدلادي په وینا کې هم په ډګه خوله تائیدشوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه باکه د پردو او د پښتنو د ښمنۍ په لمسه وه.

له دې نه چې تېر شو د پخوانیو وینا والو ځینې داسې وینا وې هم شته چې ظاهراً خو د روښان پیر او روښاني لارې یا دونه نه لري، خو د وینا الفاظ او معنی یې دا شاهدي ورکوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا وېناوال هم د روښاني روښانه لاري لاروي دي او.
دلته دځو همدغسې وېناوالو د وېناوو او ليکنو يادونه کېږي.
نو اتکل کوو چې داکسان هم روښانيان وو خو څرنګه چې د وېناوو
په تړلاسه شويو نمونو کې يې صراحت نشته نو ځکه پرېکړه
حکم نه پرې کوو او دا وړ دو او پلنو څېړنو په هيله يې د دې
ليکنې پلمنه کې لنډ يادونه کړه :

اخوند ميا داد (۱)

اخوند ميا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې يې
په يوولسمه پېړۍ کې ... ژوند کاوه، موږ په روښاني
شجره کې د بايزيد روښان يوولسمی چې د جلال الدين ناوی دی،
د ميا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارنی شجره کې د ده
يو د تره کړوسی هم ميا داد نومېږي.

۱/۴۰ - د ميا داد شعرونه :

د ميا داد يو هغه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښانی جوله لري او دخاصی صوفيانه
حلقې (چې مخکې ياده شوه) سره اړه لري، همداران د ده څو
شعرونه د ملا ښايسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستوري کې خونديو کړي دي) قاضی عبدالحليم اثر د ــــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه کېږي او د اتمانزو یې سپو دلي
دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را او روسته
اټکل کړې ده(۱) نو له دې کبله چې د ده یو ټولاسه شوی شعر
د خاصې صوفیانه خلقي سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد
په روښانې شاعرۍ، د ده دېوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلي
سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نو کله چې دا نسخه
وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په
روحانیت سربېره د ده روښانیت هم ترې تر کوتو شي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د ویناییُ (نمونې) ئې ا
پاتې دي.

۱/٤۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلي اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي
کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی،
راخیستی دی.

خرنګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کې (۳) د ده ـ

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی شعر د روښاني صوفیانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ویل شوي او له بلې خوا په روښانیان د مغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فرید په نامه یو سړی د میا روښان له مریدانو څخه ګڼل شوی دی ځکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښاني او د روښانیت د روښانه لارې لاروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبد الغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري یو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفیانه شعرونو په چوکاټ کې ویل شوی او ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی، دده دا روښاني ډوله شعر هم ښیي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وو.

(٤) آدین

۱/۴۳ - د آدین شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدین په نامه هم د خاصې صوفیانه ـ

---

(۱): روښانیان د مغلو تاریکیان ۱۵۳ مخ (۲): ادبي ستوری، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقي يو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی[1] فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وُ.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد دیو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخیستی[2]، د شعر بڼه او د فکر د ولوړې دواړه ددې استدلال هوار وی چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ورسته د احمد او سعید نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګورئ: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد دي (۱)
او د اسې چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو
وينا يې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه
يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد-
خليل په شعرونو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د
دولت شاعر دا پوړتنی بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي
چې دا شعر دې دهمدې سعيد وي او نه د پير بکړ و سند ونو
ترپيد اکېدو پورې په دې باب پريکړی حکم
نه کوم.

احمد (۷)

۱/۴۶ - داحمد شعرونه:

د دولت په پوړتني بيت کې د احمد نوم هم شته، چې -
سنايي دا به هم روښاني شاعر وي، د وينا پته يې چېر ته
نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر
خوندي دی او له بخه نه يې سبکاري چې دا شعر به د روښاني-

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي ديوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي، د دې شعر لومړی بیت داسې دی:

جنت یې روغ کړه په زړګونه   چې پکې ناستې د جنتجونه

په هر حال د دې کسانو په باب پرېکړې حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې دوله او دوی روښان دوله ویناوال بولم او باور یې دې چې د پښتو ادب د میناسنو راتلونکی ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع سبه روښانه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

١ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

٢ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶۴ ع.

٣ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش

٤ - د واصل روښاني شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

٥ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریځ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.

٧ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دوه ټوکه» د لیکونکي د کتابخانې.

٨ - مخزن، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د کاکاخېل په سریزه، ۱۹۶۹ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - دارزاني د قلمي دیوان یو نقل، د   بېنوا د کتابخانې، ۲۱۸ مخ.

۱۰ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبیبي د کتابتون.

۱۱ - دیوان میرزاهد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د میرزاخان د دیوان یوه نیمګړې قلمي نسخه، د لیکونکي کتابتون.

۳ - د میرزاخان انصاري دیوان، د همېش خلیل چاپ، ۱۹۵۹ع.

۱۴ - دیوان کریمداد، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د خیال بخاري په سریزه، ۱۹۶٤ع.

۱۵ - تذکرة الابرار والاشرار، د اخوند درویزه، د نشر او اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ع.

۱۶ - دیوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکیډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا ښایسته خان قلمي جونګ، د لیکونکي کتابتون.

۱۸ - صراط التوحید، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ع.

۱۹ - د پښتو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

۲۰ - د روسي پوهن انتخابات، د میرزا د شعرونو برخه، ۱۸۴۷ع.

۲۱ - د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، د استاد حبیبي، ۱۳۴۲ ش کال.

۲۲ - د روښانیانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښېرنوال محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر بې زده کړې لارې، پښتو اکیډمي.

۲۴ - د پښتو ادبیاتو تاریخ، ښاغلی رښتین، د ادبیاتو پوهنځي ګستتنر چاپ.

۲۵ - تاریخ مختصر افغانستان، استاد حبیبي، دوهم ټوک، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانیان د مغلو تاریکیان، عبدالاکبرخان اکبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحانی رابطه او روحانی تړون، قاضی عبدالحلیم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ع.
۲۸ - پښتانه د تاریخ په رڼا کې، سید بهادر شاه ظفر کاکاخیل، پېښور.
۲۹ - افغانستان در مسیر تاریخ، میر غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.
۳۰ - د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، ... رښتین، کابل، ۱۳۲۵ ش.
۳۱ - ورکه خزانه، هېڅ خلیل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ع، پېښور.
۳۲ - ورکه خزانه، هېڅ خلیل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.
۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضی عبدالحلیم اثر، ۱۹۶۳ع، پېښور.
۳۴ - د خیبر ادب، مراد شینواری، پېښور، ۱۹۵۷ع.
۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبیبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.
۳۶ - ادبي ستوري، حبیب الله رفیع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۴ ش، کابل.
۳۷ - د پښتو ښځو تذکره، حبیب الله رفیع، تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش، کابل.
۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ گڼه، د پوهاند صدیق الله رښتین مقاله.
۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، لومړی کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.
۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې: (بایزید انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسیله).
۴۱ - آریانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دارواښاد دوست محمد برېښ -
د روښان د مکتب دیوه نابېژندلي کتاب، تر سرلیک لاندې مقاله.
۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د لیکوال «د پښتو یوه
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳ - هیواد، ۱۳۴۶ کال، نمری، د ښاغلی رښتین د قاموسي نسخي د پیژندګلوي مقاله.

۴۴ - د بریتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاک، لندن، ۱۹۶۵ع.

۴۵ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبي یادداشتونه.

۴۶ - د پیاوړی فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلی ولی محمد سیال کاکړ یادداشتونه.

۴۷ - د ښاغلي زلمي هیوادمل یادداشتونه.

۴۸ - د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳۶۳ش.

۴۹ - ادبي ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ش، کابل.

۵۰ - خیرالبیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنوچاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library